

Славистика

Књига III (1999)

Уређивачки одбор:

др Петар Буњак, Душан Квапил, др Ксенија Кончаревић,
др Богдан Косановић, др Слободан Реметић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић
др Александар Терзић, Богдан Терзић
В. П. Гутков (Русија), др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ

Београд • 1999

Чумак Л. Н.: СИНТАКСИС РУССКОГО И БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКОВ В АСПЕКТЕ КУЛЬТУРОЛОГИИ, Белорусский государственный университет, Минск, 1977, 196 стр.

Монографија *Синтакса руског и белоруског језика са аспекта културологије* ауторке Људмиле Николајевне Чумак, доцента на Катедри примењене лингвистике Филолошког факултета, Белоруског државног универзитета у Минску, представља редак и успешан покушај истраживања неких појава синтаксичког нивоа са аспекта лингвокултурологије.

Предмет изучавања у монографији јесте лингвистички аспект белоруске културе у поређењу са руском, условљен културним наслеђем белоруског народа и његовим морално-етичким вредностима. Основне јединице оваквог истраживања су лингвокултуреме, као јединице лингвокултуралног поља. То су, по ауторки, јединице језика разних нивоа, па и синтаксичког нивоа, које одражавају не само одређене културне садржаје него и ситуације и односе.

Истраживање национално-културне семантике синтаксичких јединица у монографији обухвата функционисање ових јединица и у језичком систему и у говору. Тако су као јединице опуса у систему језика узете следеће: а) културно маркиране синтаксеме; б) реченице с културним фоном глагола предиката; в) културно релевантни типови реченица и конструкција; г) текст с позиције национално-културне традиције. Као носиоци национално-културне семантике у систему говора одређене су и разматране следеће јединице: а) спојене речи као продукт компресије фонова информације; б) реченице/искази који функционишу као афоризми или официјелни клишеи; в) прецедентни текстови културе и нова образовања настала на основу прецедентних текстова.

Методолошку основу лингвокултуролошког приступа у монографији *Синтакса руског и белоруског језика* чини тријада језик – нација (национална личност) – култура. Повезујући ове елементе на синтаксичком нивоу, ауторка Љ. Чумак имала је у виду више различитих аспеката, па зато употребљава и препоручује комплекс метода за изучавање односа језика и културе на синтаксичком нивоу.

Валидност резултата истраживања у монографији заснована је и на репрезентативном корпусу из различитих извора савременог руског и белоруског језика: синтаксичких речника и речника других типова, академијских, описних и нормативних граматика, новијих радова са компаративно-типолошким истраживањима синтаксе блискосродних језика, из белетристике, из новинско-публицистичких извора. Културолошка анализа корпуса спроведена је на три плана: функционално-комуникативном, структурном и нормативном.

Назначена тема и постављени задаци у монографији *Синтакса руског и белоруског језика* обрађени су у више глава, поглавља и посебно насловљених целина. После сваке целине дати су изводи, резимеи, што олакшава читање и разумевање сложене проблематике. Тако су у монографији, осим *Увода* и одређивања теме, циља и задатака истраживања (7–14), *Закључка* (181–182) и *Списак извора и литературе* (183–196) издвојене 3 главе, са насловима: *Однос синтаксе и културе* (15–72), *Реализација културне комјонентне значења синтаксичких јединица у систему језика* (73–139) и *Реализација културне комјонентне значења синтаксичких јединица у говору* (140–180).

У првој глави под насловом *Однос синтаксе и културе*, Љ. Чумак полази од становишта да су у семантици сваког језика, као и у култури сваке језичке заједнице, одражене не само опште, универзалне компоненте културе него и специфичне, националне. Историјат овог становишта ауторка представља у кратком осврту на изучавања Р. О. Јакобсона, К. Леви-Строса, Ј. М. Лотмана, Н. И. Толстоја, В. В. Иванова и В. Н.

Топорова, А. Вјежбице, припадника структурне семиотике, који у својим радовима показују да се може говорити о културној типологији језика. Тако они издвајају појмове „лингвокултурни тип језика” и „карактер језика” и истичу да се у типологији језика разликују два приступа: социолингвистички и етнолингвистички.

Најновији, лингвокултурални приступ, како истиче Љ. Чумак, захтева нове аспекте у одређивању културног пространства језика и његовог односа са етносом. Компаративно-типолошка и контрастивна истраживања показују специфичности националног менталитета, културе и гледања на свет носилаца белоруског језика. Ауторка Љ. Чумак дефинише појам „националног менталитета” као дубинску структуру сазнања условљену социјално-културним, језичким, географским и сл. факторима.

За схватање језика као феномена менталитета и човекове психе у монографији се употребљава и појам „језичка личност”, под којим се, по Караулову, подразумева човек који влада конкретним националним језиком и конкретним културним фоном.

Фонова знања преко синтаксе испољавају се у следећим јединицама: 1) специфичном синтаксичком везом глагола предиката, која одражава национално-културни фон; 2) специфичним структурно-семантички моделом реченице који одражава национални тип мишљења и 3) необичним спојевима који настају као продукт компресије текста и који садрже фонову информацију познату носиоцима језика. Тако се културне компоненте у језику, како истиче ауторка у својој монографији, манифестују као безеквивалентност у широком спекту: денотативном, конотативном, фоновом, концептуалном и др.

На синтаксичком нивоу социјално-културна компонента реализује се као културама док се на плану смисла исказа та компонента реализује као лингвокултурама, јединица не само језика него и културе.

Осим лексичке спојивости која носи национално обележје, ауторка истиче социокултурну спојивост у којој велику улогу имају екстралингвистички фактори: национално-културне и социјално-политичке особености живота и знања.

У другој глави под насловом *Реализација културне компоненте значења синтаксичких јединица у систему језика* даје се контрастивно-типолошка карактеристика синтаксема које се јављају као компоненте реченица. То су синтаксема три типа: 1) са значењем лица у функцији субјекта, предиката и објекта-адресата, при чему је концепт „човек” базни концепт културе; 2) са социјално маркираним значењем у коме свака личност представља свеукупност духовних и социјалних особина човека; 3) са конотативним значењем и критеријумом оцене.

Као најважнији типолошки параметри контрастивног културолошког истраживања у синтакси, у монографији се одређују глаголи-предикати с национално-културном семантиком. То су глаголи чији субјектни актанта може бити само човек, а основна карактеристика ових глагола јесте да су спојиви са гл. *хйейиш*, што указује на вољност човека као субјекта-актанта. Фонови глаголи у руском и белоруском језику имају различите валентности, што је евидентно у неподудару семантичко-синтаксичких односа и падежних облика зависних речи. У монографији је показано да се диференцијалним нарочито јављају чланови из сфере објекта (в. пр. на стр. 94).

Систематизација диференцијалних објектних значења на основу формалних језичких критеријума, која је примењена у изради ове монографије, може се узети као модел за компаративно лингвокултурно описивање објектне сфере у руском и белоруском језику.

Фоново значење јединица језичког система, у овом делу монографије, представљено је и на примерима текста и превода.

Анализа фонних значења јединица језичког система, у монографији *Синтакса руског и белоруског језика*, показала је следеће: код источнословенских блискосродних

језика број типолошких разлика је минималан, мада није уједначен на разним синтаксичким нивоима. На нивоу синтаксеме највеће разлике испољавају се у категоризацији оцене; на нивоу глагола-предиката у категоризацији објекта; на нивоу структурно-семантичког модела реченице разлика такорећи нема – оне се испољавају углавном као разлике у учесталости употребе појединих модела; на нивоу текста разлике се јављају у облицима повезивања.

У сфери постојећих семантичко-синтаксичких разлика између руског и белоруског језика, у овом делу монографије истакнуте су три групе појава, условљених различитим идиоетничким гледањем на свет. Оне се испољавају у специфичној функцији неких јединица у белоруском језику: 1) у дативу адресата са значењем лица (*дзякаваць каму*); 2) у интерсубјектном, равноправном значењу и по односу према лицу (*женицца з кім*), и по односу према природним силама (*пазнацца з бядою*); 3) у сопствено објектном значењу, истакнутом употребом предлога *на* (*багаты на грэчку*).

Ауторка Љ. Чумак, на основу резултата истраживања у овом делу монографије, истиче да је евидентан утицај руског језика на синтаксу белоруског језика, што се испољава не само у процесима калкирања, промене синтаксичке норме и непожељне варијантности, него и у дубоком продору овог утицаја у национално језичко сазнање, као и у асимилацији језичког сазнања.

У трећој глави под насловом *Реализација културне комјонентіе значења синтаксичких јединица у говору*, Љ. Чумак представља појаве реализације културне компоненте значења у новом типу атрибутивних спојева у руском и белоруском језику, као резултат сажимања исказа, и то у свим стилевима: уметничком, разговорном, научном и научно популарном и публицистичком. Карактеристика таквих атрибута јесте социјална оцена са негативном конотацијом. Статус околиналности неких од оваквих иновација мења се временом тиме што оно постају део термилолошких система (*звездные войны, машинное время*), што добијају широку примену у разговорном језику (*сладкий стол, мяккий угол*) или што се калкирају у блиским словенским, језицима (*талонная жизнь – талоннае жыцце, невидимая экономика – нябачная эканоміка*).

Уопште, типолошке карактеристике руског и белоруског језика на нивоу говора, како је показано у овој глави монографије, огледају се у процесу супстантивизације, тако да атрибутивне везе замењују следеће глаголске конструкције: објектне, компаративне, посевивне, циљне, узрочне и субјектне. Оваква образовања проширују границу нормативне спојивости речи кроз свесно нарушавање њихове валентности, дистрибуције и актантног оквира глагола који се елиминишу. Она настају сажимањем фонове информације која је позната свим носиоцима одређеног социјума. За когнитивно схватање фонових спојева неопходно је анализирати имплицативне карактеристике текста и његов национално-културни подтекст. Необични спојеви с тачке гледишта носилаца другог језика, тј. лакуни на синтаксичком нивоу, одражавају специфичност референтне ситуације у свој њеној разноврсности у националном језику и представљају начин формирања језичке слике света.

Пропагандни клишеи, стереотипи и формуле из совјетског периода изучавају се у монографији као појаве „новојаза“, чија семантика не одражава социјалну стварност, него идејно митологисање и комунистичко гледање на свет. „Новојаз“ као антикултурна и антинормативна појава, како истиче ауторка, утицао је на промену фонових знања, на смањивање језичке компетенције и отуђивање од матерњег језика. Сличне појаве карактеристичне за 90-те године јављају се као нови тип језика – рекламни, који је из језика штампе пренет у разговорни језик.

У монографији се разматра и улога прецедентних текстова културе у одређеном времену. То су, по Караулову, текстови који најбоље одражавају појмове и идеале једног времена. Они се у монографији разматрају у форми исказа, и ауторка их схвата као

лингвокултуре. У разматрању употребе прецедентних текстова ауторка је, на примеру савремених извора штампе, показала да је евидентна употреба прецедентних текстова руске културе не само у руском него и белоруском језику. Уношење ових текстова у белоруски језик прати процес етнојезичке адаптације – унутарсистемске асимилације и интеграције, чиме се доводи до промене у менталној структури етноса. На основу резултата анализе овог проблема Љ. Чумак истиче да се данас може говорити о билингвилној, бикултурној и бинационалној менталној структури Белоруса, која проистиче из руско-белоруског двојезичја (в. стр. 178).

У *Закључку* монографије Љ. Чумак истиче да је национално-културно пространство руског и белоруског језика настало у процесу дивергенције источнославенских језика. Посебну улогу у формирању културно-националне самобитности и у стереотипизацији погледа на свет носилаца једног језика, има синтакса. У монографији је показана специфичност синтаксичког система руског језика у односу према белоруском, као и динамика функционисања језичких средстава детерминисаних екстралингвистичким факторима. Реализација културне компоненте у синтакси показана је у семантици и структури синтаксичких јединица на нивоу синтаксема, реченица, национално-културне традиције и образовања текста, као и у семантици комуникативних јединица: спојева речи као продуката компресије фонове информације, афористичних и прецедентних израза.

Представљени садржај монографије *Синтакса руског и белоруског језика са аспекти лингвокултурологије* показује не само комплексност проблематике коју је Љ. Чумак истраживала, него и ваљаност методолошких поступака и теоријско-термиолошког апарата у систематичном и доследном решавању постављених циљева и задатака. Значај ове монографије на општем лингвистичком плану јесте у томе што је ауторка успела да разради основне поставке новог лингвокултуралног теоријског приступа у контрастивном изучавању синтаксе блискосродних језика и што је понудила моделе контрастивног истраживања за поједине синтаксичке сегменте. Мултидисциплинарни приступ језичким – синтаксичким феноменима и термиолошка прецизност и одређеност чине овакво истраживање значајним не само за многе лингвистичке него и за друге сродне антрополошке дисциплине. Од лингвистичких дисциплина и области поменућемо само оне за које су оваква истраживања од непосредног значаја. То су: синтакса, семантика, прагматика, лингвокултурологија, когнитивна лингвистика, социolingвистика, психolingвистика, етнолингвистика, компаративистика и лингводидактика. Од блиских дисциплина поменућемо социологију, етнологију, психологију и културологију.

На основу свега изложеног, очигледно је да монографија *Синтакса руског и белоруског језика са аспекти лингвокултурологије*, доцента Људмиле Чумак, представља публикацију чији значај прелази оквире белоруске лингвистике и словенске компаративистике, како по предмету свог изучавања тако и по теоријско-методолошкој заснованости. Сматрамо да дело овог типа и реномеа представља корисно и занимљиво штиво, па га са задовољством препоручујемо славистичкој и другој лингвистичкој стручној и научној јавности.

Слана Рисић